

T. XXVI (2023) Z. 2 (70)
ISSN 1509-1074
10.24425/rhpp.2023.145587

ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ

Social communication in Poland in 1980–1981

Komunikacja społeczna w Polsce w latach 1980–1981

Instytut Mediów, Dziennikarstwa
i Komunikacji Społecznej
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
ul. Uniwersytecka 17
PL 25-406 Kielce
e-mail: tomasz.mielczarek@ujk.edu.pl
<https://orcid.org/0000-0002-3330-8840>

Tomasz
MIELCZAREK

KEY WORDS:
media studies in Poland, social communication
and integration, information channels

SŁOWA KLUCZOWE:
komunikacja społeczna, media, obieg informacji

ABSTRACT
The article examines the trends in social communication in Poland in 1980–1981. Having analyzed multiple sources and research studies, the author comes to the conclusion that in this watershed period in Polish postwar history was characterized not only by stricter control of the official information channels but also a grassroots pushback manifested in the rise of uncensored bulletins, leaflets and propaganda posters.

ABSTRAKT
Przedmiotem artykułu jest stan komunikacji społecznej w Polsce w latach 1980–1981. Autor, odwołując się do różnorodnych źródeł i literatury przedmiotu, doszedł do wniosku, że w badanym okresie wystąpiło nie tylko zjawisko ograniczonego pluralizmu informacyjnego, ale też swoistego buntu medialnego, czego wymowny dowód stanowiły liczne biuletyny wydawane poza cenzurą i wizualna propaganda uliczna.

Streszczenie

Praca ma charakter analityczno-syntetyczny. Porządkuje i uzupełnia dotychczasowe ustalenia. Autor przyjął założenie, że na początku lat 80. nastąpiło w Polsce przełamanie monopolu informacyjnego władz partyjno-rządowych. Odwołując się do klasycznego modelu komunikowania sformułowanego przez Harolda Lasswella, przeanalizował uwarunkowania doktrynalne oraz praktyczne poczynania władz dotyczące komunikowania masowego. Ponadto scharakteryzował rynek mediów oraz recepcję treści medialnych. Na podstawie przeprowadzonych kwerend archiwalnych i bibliotecznych, analizy zawartości mediów oraz ówczesnych sondaży doszedł do wniosku, że w analizowanym okresie nastąpiło odejście od klasycznego modelu komunikowania masowego (jeden do wielu) na rzecz autentycznej zróżnicowanej komunikacji społecznej. Zjawisko to potwierdzały badania socjologiczne, z których wynikało, że co prawda nadal dominującym źródłem informacji o Polsce i świecie pozostawały media oficjalne, ale równie istotny wpływ na opinie i postawy społeczne miały wydawnictwa „Solidarności” (ukazujące się za zgodą władz, a więc cenzurowane, jak i wydawane poza cenzurą), media Kościoła katolickiego, polskie stacje radiowe nadające spoza granic kraju oraz kontakty interpersonalne.

Celem niniejszego artykułu jest dowiedzenie, że między sierpniem 1980 r. a grudniem 1981 r. w zakresie komunikacji społecznej wystąpił w Polsce ograniczony pluralizm. Analizę przeprowadzono na podstawie właściwego dla autorytarnych systemów politycznych i medialnych modelu Haralda Lasswella, sprowadzającego się do próby odpowiedzi na pytania dotyczące dysponenta mediów, ich zawartości i skuteczności oddziaływania na audytorium. Podstawę źródłową opracowania stanowiły dokumenty archiwalne, akty normatywne, materiały statystyczne oraz raporty z badań socjologicznych. Odwoływano się też do w miarę licznej literatury przedmiotu, w tym opracowań własnych.

Doktryna i praktyka sterowania mediami

W latach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej starano się sformułować teoretyczne założenia funkcjonowania środków komunikowania masowego. Odwoływano się do prac Marksa, Lenina i Stalina¹. Sformułowano koncepcję „prasy nowego typu” — partyjnej i ludowej. Media dzielono na „socjalistyczne” (ideowe i polityczne) i „burżuazyjne” (komercyjne)². We współczesnych opracowaniach dotyczących praktycznych aspektów funkcjonowania mediów w PRL niemal wszyscy badacze dochodzili do wniosku, że istniały spore rozbieżności pomiędzy deklarowanymi założeniami doktrynalnymi a codzienną praktyką sterowania mediami³. Interesy społeczne miały niewielkie znaczenie, a niemal od pierwszych dni nowej epoki media podporządkowano partii rządzącej. Podstawowym ośrodkiem kształtowania opinii

¹ Szerzej o tym [w:] T. Mielczarek, *Konstruowanie polskiego paradygmatu badań prasoznawczych (1954–1969)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2021, z. 1, s. 113–128.

² Por. hasło „Prasa nowego typu”, *Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976.

³ M. Ciećwierz, *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989; W. Władysław, *Na czołowiec. Prasa w październiku 1956 r.*, Warszawa – Łódź 1989; A. Kozieł, *Studium o polityce prasowej PZPR w latach 1948–1957*, Warszawa 1991; T. Goban-Klas, *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, Warszawa 2004; R. Habielski, *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa, 2009.

publicznej i sterowania mediami był Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Codziennym nadzorem nad nimi zajmowały się wyspecjalizowane biura lub wydziały KC i komitetów wojewódzkich, nadzorowane przez branżowych sekretarzy KC i KW⁴, ale ostateczne decyzje podejmowało Biuro Polityczne i Sekretariat KC PZPR, a niekiedy I sekretarz tej partii. Sekretarzom ds. propagandy podporządkowany został wyspecjalizowany wydział KC zajmujący się mediami. W interesującym nas okresie był to Wydział Prasy, Radia i Telewizji⁵. Struktura ta przetrwała do 1981 r., kiedy to powołano Wydział Informacji KC (zlikwidowano go w lipcu 1986 r.)⁶.

Jak powszechnie wiadomo, zawartość mediów podlegała cenzurze⁷, a formą ich kontroli była także trzystopniowa nomenklatura kierowniczych kadr dziennikarskich. W gestii Biura Politycznego pozostawała obsada redaktorów naczelnych „Trybuny Ludu” i „Nowych Dróg”, przewodniczącego Radiokomiteu oraz Polskiej Agencji Prasowej. Sekretariat KC podejmował decyzje personalne w pozostałych gazetach partyjnych i „czytelnikowskich”, cenzurze, RSW i „Ruchu” oraz regionalnych stacjach telewizyjnych i radiowych⁸. W gestii niższych szczebli partyjnych znajdowały się inne stanowiska kierownicze. Centralny szczebel partyjnego sterowania prasą miał swe odpowiedniki lokalne — Wydziały Agitacji i Propagandy komitetów wojewódzkich, w których pracowali partyjni urzędnicy nadzorujący i kontrolujący media. Etatowi pracownicy PZPR dokonywali przeglądów prasy, śledzili zamieszczane w niej treści, przygotowywali analizy dla potrzeb statutowych władz PZPR.

Bardziej efektywny, a zarazem dużo prostszy okazał się inny model sterowania prasą wojewódzką, wypracowany już w końcu lat 40. Organizowano cykliczne narady redaktorów naczelnych wydawnictw partyjnych i spółdzielni „Czytelnik”, podczas których omawiano metody interpretowania uchwał i dyrektyw KC. Organizowano też narady regionalne, środowiskowe lub dla wybranych rodzajów prasy. Od 1953 r. upowszechnił się zwyczaj organizowania odpraw z dziennikarzami warszaw-

⁴ W okresie poddanym analizie byli to: Jerzy Łukaszewicz (od 10 grudnia 1971 r. do 24 sierpnia 1980 r.), Jerzy Waszczuk (do 16 lipca 1981 r.), Stefan Olszowski (do 16 lipca 1982 r.), zob. m.in.: J. Wojsław, *Stefan Olszowski głównym nadzorcą partyjnej propagandy w latach 1980–1982*, [w:] *Společne i historyczne konteksty funkcjonowania mediów*, pod red. M. Kaczmarczyka i in., Sosnowiec 2015.

⁵ Zob. E. Grygo, *Z problematyki kierowania prasą PZPR w latach 1948–1959*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 1 oraz J. Jakubowski, *Struktura i zadania komórki organizacyjnej KC PZPR zajmującej się prasą (1949–1972)*, [w:] *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa PRL*, t. XII, Warszawa 1987.

⁶ W interesującym nas okresie kierownikami tych struktur byli kolejno: od 1975 r. Kazimierz Rokoszewski, od września 1980 r. do czerwca 1981 r. Józef Klasa, a następnie Lesław Tokarski. Wydziałem Informacji KC kierował od października 1981 r. do listopada 1985 r. Jerzy Majka.

⁷ Szerzej o tym np. [w:] T. Mielczarek, *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, nr 4, s. 29–49.

⁸ E. Grygo, *Z problematyki kierowania prasą...*, s. 72.

skimi, a podjęte tam zalecenia i wnioski przesyłano teleksem do komitetów wojewódzkich. Wraz z udoskonaleniem systemu łączności zaczęto przeprowadzać ogólnopolskie radiokonferencje organizowane dzięki urządzeniom kodującym fale radiowe będącym w dyspozycji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

Po kolejnym kryzysie w początkach lat 70. podejmowano nieśmiało próby unowocześnienia i znormalizowania metod partyjnego sterowania prasą. Prezes Rady Ministrów 10 marca 1971 r. powołał rzecznika prasowego rządu, zainicjowano cykliczne spotkania I sekretarza KC oraz innych reprezentantów władz PZPR z dziennikarzami. Z biegiem lat spotkania te nabierały coraz bardziej formalnego charakteru. Choć organizowano ich coraz więcej i uczestniczyła w nich rosnąca liczba dziennikarzy, nie miały one charakteru konferencji prasowych, lecz imprez propagandowych. W połowie lat 70. spotkania tzw. Zespołu Prasowego zmieniły się w codwutygodniowe odprawy. Sekretarze i kierownicy wydziałów KC instruowali dziennikarzy o najważniejszych wydarzeniach z życia PZPR i Polski oraz stawiali im konkretne zadania propagandowe. Od 1975 r. spotkania takie organizowano co tydzień, gromadząc na nich większość redaktorów naczelnych z całej Polski⁹.

Dyrektywna postawa władz PZPR wywoływała irytację nie tylko dziennikarzy, ale i niektórych działaczy tej partii. Coraz powszechniej zdawano sobie sprawę z tego, że należy jak najszybciej odejść od „ręcznego sterowania prasą” oraz dokonać daleko idących zmian kadrowych¹⁰. Zamierzano je przeprowadzić podczas VI Zjazdu PZPR. Politykę informacyjną powierzono jednak Jerzemu Łukaszewiczowi. Świadczyło to o odrzuceniu jakichkolwiek koncepcji mających na celu liberalizację sterowania prasą. Łukaszewicz wychodził bowiem z założenia, że „zawód dziennikarza jest zawodem otwartym. Każdy może wejść, ale każdy może odejść”. Zgodnie z przyjętą w początkach lat 70. koncepcją „jedności moralno-politycznej narodu” polityk ten „za mordę trzymał prasę, radio i telewizję”¹¹.

Dystansując się od tej stylistyki, można stwierdzić, że po krótkiej odwilży w początkach lat 70. doszło do znacznego ograniczenia samodzielności i podmiotowości mediów. Wymownym tego świadectwem był fakt, że I sekretarz KC PZPR w zasadzie nie interesował się sprawami ideologicznymi, a co za tym idzie — mediami. O ile kwestie te szczegółowo omawiano podczas VI Zjazdu PZPR (1971 r.), o tyle VII (1975 r.) i VIII Zjazd (1980 r.) tej partii potraktował je marginalnie. W uchwale VI Zjazdu sprawom prasy i propagandy poświęcono osobny, czterostronicowy rozdział. Stwierdzono w nim, że media powinny zdobywać poparcie dla polityki PZPR; wzmacniać „więź partii z narodem” oraz jej „przewodnią rolę” w życiu społeczno-politycznym; wyzwać społeczną inicjatywę, umacniać socjalistyczną świadomość,

⁹ J. Drygalski, J. Kwaśniewski, *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa 1992, s. 264.

¹⁰ J. Lubiński, *Najważniejsze zasady i cele polityki PZPR w dziedzinie komunikowania w latach 1948–1971*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 2, s. 128.

¹¹ Z. Błażyński, *Towarzysze zeznają. Z tajnych archiwów Komitetu Centralnego. Dekada Gierka 1970–1980 w tzw. Komisji Grabskiego*, Warszawa 1990, s. 108.

odpowiedzialność, gospodarność i społeczną dyscyplinę; propagować wiedzę polityczną i „myślenie marksistowsko-leninowskie”; rozbudzać uczucia patriotyczne oraz proletariacki internacjonalizm¹². Uchwała zobowiązywała instancje partyjne do informowania mediów o swej działalności oraz szybkiego i kompetentnego reagowania na krytykę prasową. Wskazywała też na ogromne znaczenie propagandy i prasy w mobilizowaniu społeczeństwa do realizowania programu PZPR.

VII Zjazd PZPR potraktował sprawy środków komunikowania masowego marginalnie. Znamienne było to, że dyskutowano o nich łącznie ze sprawami kultury, a obydwie te sfery traktowano jako jedną z wielu płaszczyzn realizacji polityki PZPR. W zjazdowej uchwale stwierdzono m.in.: „partia będzie nadal umacniać swe kierownictwo środkami masowego przekazu”. Media, „upowszechniając program partii i dorobek budownictwa socjalistycznego”, powinny „służyć partii jako skuteczny instrument w przewyżnianiu wszelkich sprzecznych z socjalizmem zjawisk”¹³.

Równie lapidarne były zapisy zawarte w uchwale VIII Zjazdu PZPR. Podkreślono w nich służebność mediów wobec PZPR. Stwierdzono ponadto, że mają one spełniać funkcje informacyjne, kreować pozytywne wzorce obywatelskie i inicjować dyskusje społeczne¹⁴. Jak zauważył Tomasz Goban-Klas, w latach 70. enuncjacje programowe PZPR odnoszące się do funkcjonowania mediów stawały się coraz bardziej ogólnikowe i skrótowe. Widoczne było też ograniczanie informacyjnych funkcji prasy oraz „rosnąca jednostronność w pojmowaniu roli środków masowych wobec partii, a pomijanie ich funkcji społecznych”¹⁵.

Jeszcze ostrzejsze oceny sformułowali inni analitycy związani z Stowarzyszeniem Dziennikarzy Polskich, uznając, że koncepcja kierowania mediami stanowiła pochodną całego systemu politycznego. Zakładała ona całkowite podporządkowanie środków komunikowania masowego pracownikom centralnych władz partii. Dla kierowania mediami stworzono scentralizowany system polityczny. Operatywną agendą tego systemu stał się Wydział Prasy, Radia i Telewizji, a jego ingerencje w bieżącą pracę poszczególnych redakcji były tym bardziej drobiazgowo i dokładniejsze, im większe okazywało się audytorium danego środka komunikowania masowego¹⁶.

Innym świadectwem ograniczania roli mediów i traktowania ich jedynie w instrumentalny sposób był fakt, że nie poświęcono im żadnego samodzielnego posiedzenia planarnego KC. Biuro Polityczne w latach 70. zajmowało się mediami jedynie trzy

¹² Uchwała VI Zjazdu PZPR, [w:] VI Zjazd PZPR, Warszawa 1972, s. 279–283.

¹³ Uchwała VII Zjazdu PZPR, „Nowe Drogi” 1976, nr 1, s. 145–146.

¹⁴ Uchwała VIII Zjazdu PZPR, „Nowe Drogi” 1980, nr 3, s. 131–132.

¹⁵ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych. Polityka informacyjna*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1, s. 12.

¹⁶ S. Brodzki, J. Surdykowski, *Stan komunikacji społecznej w Polsce u progu lat osiemdziesiątych*, „Prasa Polska” 1981, nr 6, s. 16.

razy: dyskutowano o „Trybunie Ludu”, radiokomitecie oraz roli krytyki prasowej. W sferze organizacyjnej w latach 70. uwidocznił się proces unifikacji i centralizacji prasy. Już w początkach dekady dokonano kolejnego przeglądu tytułów prasowych. Zmniejszono ich liczbę i podniesiono nakłady. Unifikowano działalność agencji prasowych, czego wymownym przykładem była likwidacja Agencji Robotniczej (lipiec 1972 r.) dokonana na polecenie Sekretariatu KC. 1 stycznia 1973 r. powołano Robotniczą Spółdzielnię Wydawniczą „Prasa – Książka – Ruch”. Nowa instytucja wchłonęła RSW „Prasę”, Spółdzielnię Wydawniczą „Książka i Wiedza” oraz Zjednoczenie Upowszechniania Prasy i Książki „Ruch”. RSW stała się niemal monopolistą na rynku prasy i kolportażu¹⁷.

Wraz ze zmianą administracyjnego podziału kraju zmieniła się sytuacja wojewódzkich dzienników PZPR. Nadano im status „organów PZPR”, niektórym pismom zmieniono tytuły, dostosowano zakres ich kolportażu do struktury nowych województw. W pracę gazet międzywojewódzkich i wojewódzkich ingerowali nie tylko instruktorzy Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC, ale też przedstawiciele administracji centralnej i lokalnej oraz wojewódzkich władz partyjnych¹⁸. Zmiany te miały na celu rozszerzenie organizacyjnego i politycznego nadzoru nad prasą. Jak stwierdził Mieczysław Rakowski, w końcu lat 70. branżowy Wydział KC

coraz częściej sprawuje wobec redakcji i całego środowiska dziennikarskiego funkcje opiekuńcze. Pracownicy Wydziału cenzurują wiele artykułów zgłaszanych do druku przez redakcje, skreślają to, co im się nie podoba, dopisują itp., staranie regulują wyjazdy zagraniczne dziennikarzy, kontrolują politykę personalną kierownictwa redakcyjnego, wypowiadają się nawet w takich sprawach jak miejsce, w którym należy opublikować fotografię jakiegoś polityka albo też informację o nim. [...] Ogólnie rzecz biorąc, Wydział Prasy, Radia i Telewizji stał się w latach siedemdziesiątych superredakcją prasy polskiej, co w rezultacie spowodowało wydatne ograniczenie samodzielności kolektywów redakcyjnych i redaktorów naczelnych¹⁹.

Podobnie przedstawiała się sytuacja na szczeblu lokalnym. Od lipca 1975 r. powołano wojewódzkie Rady Redakcyjne. Przewodniczył im przedstawiciel Wydziału Prasy, Radia i Telewizji KC, a w ich skład wchodził redaktorzy naczelni mediów z terenu kilku województw, sekretarze Podstawowych Organizacji Partyjnych, reprezentanci cenzury oraz funkcyjni działacze PZPR. Rady Redakcyjne nadzorowały działalność lokalnych mediów. W praktyce były miejscem sporów

¹⁷ Szerzej o tym koncernie w interesującym nas okresie: J. Wojśław, RSW „Prasa – Książka – Ruch” narzędziem polityki informacyjnej kierownictwa PZPR w latach 1980–1981, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015, z. 4; K. Pokorna-Ignatowicz, Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa – Książka – Ruch” w polskim systemie medialnym, Kraków 2016, s. 52–72.

¹⁸ S. Brodzki, J. Surdykowski, *Stan komunikacji społecznej...*, s. 17.

¹⁹ M.F. Rakowski, *Rzeczpospolita na progu lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1981, s. 159.

reprezentantów poszczególnych województw niezadowolonych ze zbyt nikłego zainteresowania mediów codziennym życiem społeczno-politycznym lokalnych społeczności. Arbitrem w tym sporach stawał się z konieczności reprezentant KC, co jeszcze bardziej ograniczało niezależność lokalnych mediów.

W latach 70. znacznie ograniczono rangę i znaczenie zawodu dziennikarskiego. W marcu 1974 r. Sekretariat KC przyjął zalecenia dotyczące doboru, kształcenia i doskonalenia kadr dziennikarskich²⁰. Uznano, że warunkiem wykonywania zawodu dziennikarskiego

jest ideologiczna i polityczna dojrzałość, gruntowna wiedza marksistowska, aktywna postawa społeczna (przynależność partyjna) i uzdolnienia zawodowe; dobór kadr dziennikarskich podlega reglamentacji i ma charakter scentralizowany. W tym celu proponuje się wprowadzenie w 1974 r. centralnych list kandydatów do zawodu dziennikarskiego w prasie, radiu i telewizji. Wpisu na listę dokonywać będzie powołana w tym celu międzyresortowa komisja.

Co prawda, listy tej nigdy nie sporządzono, ale przygotowano centralny system oceny dziennikarzy. Zmieniono też układ zbiorowy dziennikarzy, który poza znacznymi podwyżkami płac zapewnił lepsze warunki pracy „choć — jak się wkrótce okazało — premiował raczej jej ilość niż jakość”²¹.

Scentralizowany i zunifikowany propagandowy aparat PZPR nie wytrzymał próby roku 1980²². Wraz ze zmianami władz partii dokonano czystki kadrowej w wydziałach KC nadzorujących funkcjonowanie mediów. Biuro Polityczne KC 17 października 1980 r. doszło do wniosku, że „kierowanie propagandą polityczną i ideologiczną musi mieć skoordynowany i operatywny charakter”. Dlatego też powołano zespół propagandowy składający się z sekretarzy KC: Andrzeja Werblana, Jerzego Waszczuka, Tadeusza Grabskiego; reprezentanta Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego gen. Tadeusza Szaciły, redaktora naczelnego „Trybuny Ludu” Wiesława Beka, przewodniczącego Radiokomiteu Zdzisława Balickiego oraz kierowników wydziałów KC: Pracy Ideowo-Wychowawczej; Prasy, Radia i Telewizji, Kultury oraz Nauki i Oświaty²³.

²⁰ W sprawie doboru, kształcenia, doskonalenia i dokształcania kadr dziennikarskich w Polsce, [w:] *O wyższą efektywność pracy ideowo-wychowawczej. Uchwały i materiały Biura Politycznego i Sekretariatu KC*, Warszawa 1977, s. 474–482.

²¹ T. Goban-Klas, *Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych. Zmiany organizacyjne*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1, s. 20.

²² O niewydolności oficjalnej propagandy zob. np.: J. Wojśław, *Polityka informacyjna PZPR w obliczu strajków sierpniowych 1980 roku*, [w:] *Media a Polacy. Polskie media wobec ważnych wydarzeń politycznych i problemów społecznych*, red. K. Pokorna-Ignatowicz i in., Kraków 2012, s. 11–36.

²³ Protokół nr 38 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 17 października 1980 r., [w:] *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981*, w oprac. Z. Włodka, Londyn 1992, s. 135.

Poglądy, jakie oficjalnie głosiła tzw. strona „partyjno-rządowa” w latach 1980–1981 na temat mediów, znacznie odbiegały od codziennych metod władania nimi. Wobec wprowadzenia stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. trudno jest dziś uwierzyć, że doszło do ich przewartościowania, a najwyższe władze partyjno-państwowe odstąpiły od wcześniej przyjętych zasad. Niemniej jednak uczyniono wówczas pewne ustępstwa, których formalny wyraz znalazł się w protokołach porozumień społecznych z sierpnia 1980 r. W porozumieniu szczecińskim umieszczono zapis dotyczący dostępu Kościoła katolickiego do mediów: „Stwierdzono, że pomyślnie rozwija się dialog między Kościołem rzymskokatolickim a państwem. Umożliwiać się będzie szerszy dostęp do środków masowego przekazu”. W porozumieniach gdańskich natomiast zapisano, że:

Działalność radia i telewizji oraz prasy i wydawnictw powinna służyć wyrażaniu różnorodności myśli, poglądów i sądów. Powinna podlegać społecznej kontroli. [...] Prasa, podobnie jak obywatele i ich organizacje, powinna korzystać z dostępu do dokumentów (aktów) publicznych, zwłaszcza administracyjnych, planów społeczno-gospodarczych itp. wydawanych przez rząd i podległe mu organa administracyjne²⁴.

Zezwolenie na druk niezależnej prasy nie równało się zgodzie na ideowy pluralizm. W latach 1982–1985 pojawiło się kilka publikacji „pisanych pod naciskiem potrzeb, które dyktowała ostrość walki politycznej, jaka toczyła się w Polsce po wprowadzeniu stanu wojennego”²⁵, w których skrytykowano opozycję i dokonano oceny działalności mediów w Polsce w latach 1980–1981²⁶. Jeden z autorów tych prac stwierdził m.in.: „Prowadzenie efektywnej działalności propagandowej wymaga dysponowania środkami masowej informacji. Dysponowanie środkami masowej informacji jest atrybutem faktycznego sprawowania władzy”²⁷. Zaczęła obowiązywać uchwała IX Zjazdu PZPR, w której zapisano, że „Prasa partyjna powinna walczyć o wprowadzenie w życie codziennym zasad socjalizmu, o interesy klasy robotniczej i ludzi pracy, śmiało przeciwstawiać się wszelkim wynaturzeniom w życiu społecznym i pozyskiwać społeczeństwo dla polityki partii”²⁸.

Dysponowanie mediami stało się zatem immanentnym atrybutem władzy. Co prawda, należało uczynić pewne ustępstwa w sferze prasy, ale nie było to możliwe

²⁴ *Protokoły porozumień Gdańsk, Szczecin, Jastrzębie. Statut NSZZ „Solidarność”*, Warszawa 1980, s. 3–4, 11.

²⁵ M.F. Rakowski, *Czas nadziei i rozczarowań*, Warszawa 1985, s. 198.

²⁶ Były to m.in.: L. Grzybowski, W. Wiśniewski, *KSS „KOR” i KPN — rzecznicy kontrrewolucji*, Warszawa 1982; J. Kossecki, *Geografia opozycji politycznej w Polsce w latach 1976–1981*, Warszawa 1983 i in.

²⁷ L. Wojtasik, *Elementy socjotechnik „Solidarności”*, Warszawa 1982, s. 95.

²⁸ Cyt. za: A. Gąszczołowski, *Po XIII Plenum KC PZPR. Obowiązek i szansa*, „Nowe Drogi” 1984, nr 1.

w odniesieniu do całości systemu, a tym bardziej mediów audiowizualnych. Dlatego też „Solidarność” w latach 1980–1981, mimo presji, jaką wywierała na rząd, nigdy nie zyskała dostępu do radia i telewizji. Choć media te wielokrotnie informowały o działalności związku, zawsze prezentowały racje socjalistycznego państwa. Wynikało to z zasady, którą przypominał cytowany już autor: „Musi przede wszystkim funkcjonować siła społeczno-polityczna zdolna nadać masowej informacji w Polsce charakter socjalistyczny. Tą siłą może być tylko PZPR”²⁹.

Warto przy tej okazji zauważyć, że poglądy wyrażane w łonie PZPR na temat roli mediów nie były w początkach lat 80. jednolite. Powołana w 1981 r. tzw. komisja Hieronima Kubiaka do wyjaśnienia przyczyn konfliktów społecznych w Polsce Ludowej doszła do wniosku, że operowanie „powierzchnową propagandą osiągnięć, a nawet manipulowanie informacją”, „ograniczanie jawności życia publicznego, nieuzasadnione tendencje zawężania informacji, brak klarownych zasad w dziedzinie publikacji” były czynnikami kryzysogennymi³⁰. Tego typu stwierdzenia należały jednak do rzadkości. Nie wdając się w analizę intencji niektórych reprezentantów kierownictwa PZPR, można uznać, że ustępstwa poczynione na rzecz niezależnych mediów w 1980 i 1981 r. miały jedynie charakter taktyczny, a państwowi propagandyści z ogromną niecierpliwością oczekiwali powrotu do stanu sprzed sierpnia 1980 r.

Rynek, zawartość i recepcja mediów

Chociaż w latach 70. w Polsce dokonano dość dużych inwestycji, środki komunikowania masowego zyskały na tym w niewielkim stopniu. Był to raczej okres ich modernizacji niż rozbudowy, chodziło jedynie o wydobywanie mediów ze stanu stagnacji, a w niektórych obszarach nawet głębokiej zapaści. W początkach lat 70. deficyt nakładów całej prasy wynosił 5–6 mln egz., w tym dzienników 1–1,5 mln egz., a czasopism 4–4,5 mln egz. Niedobory szczególnie dotknęły grupę czasopism adresowanych do kobiet, dzieci i młodzieży oraz rozrywkowych. Baza poligraficzna była przestarzała, bo ponad 51% podstawowych maszyn i urządzeń pochodziło z lat 1900–1945. Zakłady poligraficzne zlokalizowano zwykle w adaptowanych budynkach uniemożliwiających zainstalowanie nowoczesnych maszyn drukarskich³¹. Na stagnację lat 70., kryzys lat 1980–1981, nałożył się też medialny bojkot ogłoszony

²⁹ L. Wojtasik, *Elementy socjotechniki „Solidarności”...*, s. 109.

³⁰ *Sprawozdanie z prac Komisji KC PZPR powołanej dla wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w dziejach Polski Ludowej*, „Nowe Drogi”, nr specjalny z 1983, s. 64–67.

³¹ Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, *Program rozwoju prasy na lata 1972–1975*, 237/XIX/138, k. 1 i 3.

przez „Solidarność” po wprowadzeniu stanu wojennego. Liczba dzienników utrzymywała się na niemal niezmiennym poziomie, spadały natomiast ich jednorazowe nakłady (zob. tab. 1 i 2). W początkach lat 70. spadło też zużycie papieru gazetowego, wynosiło ok. 3,5 kg na jednego mieszkańca³².

Tabela 1

Dzienniki wydawane w Polsce w latach 1980–1982

Rok	1980	1982
Liczba tytułów	56	56
Jednorazowy nakład w mln egz.	10	9,3

Źródło: S. Dziki, *Uwarunkowania instytucjonalno-organizacyjne [funkcjonowania prasy]*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1991, nr 1–2, tab. 1.

Tabela 2

Prasa polska w latach 1970–1982

Rok	Liczba tytułów (w tys.)	Przeciętne nakłady jednorazowe (w mln egz.)
1970	2,7	40,6
1980	2,5	40,2
1981	2,2	36,3
1982	2,0	48,4

Źródło: S. Dziki, *Uwarunkowania instytucjonalno-organizacyjne...*

W 1978 r. ukazywały się 2322 tytuły dzienników i czasopism. Rynek zmajorzowała RSW „Prasa – Książka – Ruch”, która wydawała co prawda tylko ok. 11% tytułów w kraju, ale stanowiło to ok. 92% nakładów dzienników oraz ok. 70% nakładów czasopism. Ponadto działały dwa wydawnictwa tzw. partii sojusznicych: Wydawnictwo „Prasa ZSL” (2 dzienniki, 5 czasopism) i Wydawnictwo SD „Epoka” (2 dzienniki, 3 czasopisma). Działalność prasową prowadziły również mniejsze wydawnictwa koncentrujące się na wydawaniu czasopism specjalistycznych i branżowych. Warto pamiętać o tym, że wydawano oficjalnie, a zatem poddawano cenzurze, społeczno-kulturalne czasopisma katolickie: „Znak”, „Wieź” i „Tygodnik Powszechny”. Zwłaszcza ten ostatni cieszył się dużym zainteresowaniem czytelników, ale maksymalną granicę jego nakładu wyznaczono na poziomie 80 tys. egz. Po sierpniu 1980 r. Kościół uruchomił nowe pisma (np. dwutygodnik „Ład” o nakładzie 20 tys. egz.) oraz reaktywował tytuły zlikwidowane w okresie stalinowskim (np. tygodnik „Niedziela”, 100 tys. egz.).

³² *Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 1995.

W przypadku radiofonii uruchomiono 1 stycznia 1975 r. nowy nadajnik w Gąbinie, który umożliwił poprawny odbiór sygnału nadawanego na falach długich nie tylko na terenie Polski, ale i w całej Europie. Ponadto zbudowano regionalne rozgłośnie radiowe w Kielcach i Białymstoku. Polskie Radio emitowało cztery programy. Program I PR nadawano na falach długich i miał charakter informacyjno-publicystyczno-muzyczny, Program II o profilu literacko-kulturalnym na falach średnich i krótkich, a uruchomiony 1 stycznia 1962 r. program III na falach UKF. Adresowano go do środowisk inteligenckich i miał charakter — jak to określił nadawca — „intelektualno-artystyczny”. Od 2 stycznia 1976 r. rozpoczęto nadawanie na UKF Programu IV o charakterze oświatowo-muzycznym. Dostępną Polakom ofertę radiową (choć celowo zagłuszaną) uzupełniały stacje nadające z zagranicy: polskie sekcje Radia Madryt³³, BBC, Głosu Ameryki, Deutsche Welle, Radio France Internationale oraz Radio Wolna Europa.

W umiарowym stopniu rozwijało się techniczne zaplecze Telewizji Polskiej. 2 grudnia 1970 r. uruchomiono drugi program TVP, początkowo emitowany jedynie w Warszawie. Regularnie zaczęto go upowszechniać na terytorium całej Polski w 1974 r. Pierwsza emisja w kolorze odbyła się 15 marca 1971 r. (początkowo kolorowe programy emitowano tylko raz w tygodniu). Telewizja dysponowała 7 ośrodkami regionalnymi, spośród których jedynie te w Katowicach i Krakowie miały samodzielne siedziby z odpowiednim zapleczem technicznym. Pozostałych pięć działało w adaptowanych pomieszczeniach. Mimo to jedną trzecią programu emitowanego na antenach ogólnopolskich realizowano w ośrodkach terenowych.

Telewizyjny czas antenowy podzielono na pasma emisyjne. W Programie I wyodrębniono poranne pasmo oświatowe, a pasmo popołudniowe adresowano do dzieci i młodzieży, zawierało też ono audycje dotyczące rodziny, techniki, motoryzacji i zdrowia, a ponadto emitowano w nim powtórki filmów fabularnych. W godzinach szczytu oglądalności podawano informacje, pokazywano spektakle teatralne oraz filmy fabularne. Pasma późnowieczorne przeznaczano na publicystykę kulturalną i międzynarodową. W Programie II w zależności od dnia tygodnia pasmo popołudniowe adresowano do dzieci i młodzieży lub emitowano publicystykę oraz filmy przyrodnicze. Pasma wczesnowieczorne zawierało programy lokalne, programy muzyczne oraz seriale. Pasma wieczorne i nocne miały charakter filmowo-publicystyczny³⁴.

Jak już wspomniano, na mocy porozumień sierpniowych „Solidarność” zyskała zezwolenie na prowadzenie działalności wydawniczej. Dzięki temu uruchomiono 9 legalnych tytułów prasowych³⁵. Spośród nich szczególne znaczenie miał „Tygod-

³³ Nadawania tego programu zaprzestano w 1975 r.

³⁴ *Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1, s. 30.

³⁵ Były to: szczeciński tygodnik „Jedność” (wyd. od 9.01.1981, nakład 100 tys. egz.), dwutygodnik „Kwadrat” (31.03.1981, 45 tys. egz.), „Solidarność Ziemi Płockiej” (15.04.1981, 4 tys. egz.), „Solidarność Jastrzębie” (5.05.1981, 50 tys. egz.), koszaliński „Sierpień 80” (28.05.1981, 20 tys.

nik Solidarność” kierowany przez Tadeusza Mazowieckiego. Tygodnik ten ukazywał się od 31 kwietnia 1981 r. w nakładzie 500 tys. egz. Łączył funkcje pisma związkowego ze społeczno-politycznym i kulturalnym³⁶. Wszystkie wspomniane pisma wychodziły w nakładzie łącznym ok. 1 mln egz. Ponadto „Solidarność” wydawała ponad 300 czasopism wewnątrzzakładowych. Periodyki te opatrzone adnotacją „do użytku wewnętrznego” nie były cenzurowane. Większość z nich miała nakłady znacznie przekraczające liczbę pracowników danego przedsiębiorstwa, a zatem pełniły one funkcje pism lokalnych, a w kilku przypadkach nawet regionalnych. Szacowano, że łączne ich nakłady wynosiły blisko 1 mln egz.³⁷

Jak już wiemy w latach 70. mediom narzucano tematykę, kontrolowano politycznie i administracyjnie ich treść. Prowadziło to do zubożenia, uniformizacji i sztampowości ich zawartości. Nawet w oficjalnie wydawanych, a zatem podawanych cenzurze „Zeszytach Prasoznawczych” można było wyczytać, że prowadziło to do ograniczenia ilości i jakości publicystyki krajowej oraz do ucieczki w tematykę kulturalną i zagraniczną. W prasie dominowała tematyka gospodarcza i polityczna, a rzadziej zajmowano się kulturą i sportem. Nawet w materiałach agencyjnych bardzo rzadko poruszano sprawy wsi i rolnictwa, zatrudnienia i płac. Swoisty dziennikarski konformizm prowadził do tego, że ponad 1/4 zawartości prasy informacyjnej stanowiły depesze PAP publikowane bez żadnych ingerencji i komentarza. Nastąpiła uniformizacja gatunkowa niezależnie nawet od tego czy materiał publikowano w dzienniku czy czasopiśmie. Gatunkiem najczęściej używanym była forma pośrednia między artykułem publicystycznym a informacją rozszerzoną, czyli dość obszerny materiał podający wiele faktów i liczb, opatrzone dodatkowo zdawkowym komentarzem powtarzającym poglądy władz albo też cytujący wprost fragmenty oficjalnych wypowiedzi. Zamierały formy trudniejsze, takie jak reportaż i fotoreportaż. Rolę publicystyki przejmował w coraz szerszym zakresie felieton. Dopiero u schyłku lat 70. odważano się na publikowanie materiałów krytycznych przedstawiających rzeczywisty obraz gospodarki i życia społecznego. Zwykle jednak sytuacje kryzysowe i patologie przedstawiano jako anomalie na drodze rozwoju socjalizmu. W tym samym czasie w telewizji ograniczono czas emisji, wzrosła liczba powtórek, przeniesiono audycje lokalne do Programu II, ograniczono wpływ audytorium na treści programowe³⁸.

egz.), jeleniogórskie „Odrodzenie” (efemeryda 26.06.1981, 20 tys. egz.), warszawskie „Konstrukcje” (1.07.1981, 15 tys. egz.). W większości był to początkowo pisma powielane przeznaczone „do użytku wewnętrznego”, a zatem niecenzurowane. *Raport o stanie komunikacji społecznej w Polsce. Sierpień 1980 — 13 grudnia 1981*, pod red. W. Pisarka, Kraków 2007, s. 122–123.

³⁶ A. Friszke, *Tygodnik „Solidarność” 1981*, [w:] *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007 oraz *Czasopisma społeczno-kulturalne w okresie PRL*, pod red. U. Jakubowskiej, Warszawa 2011, s. 311–382.

³⁷ *Raport o stanie komunikacji społecznej w Polsce...*, s. 109–110.

³⁸ *Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1, s. 47–58.

Liczne i regularnie prowadzone analizy recepcji polskich mediów po sierpniu 1980 r. pokazały, że społeczny ich odbiór znacznie odbiegał od intencji władz. Zarówno prasa oficjalna, jak i sygnowana przez „Solidarność” skoncentrowała się na sprawach krajowych. W tej pierwszej grupie można było zauważyć dwie tendencje. Po pierwsze część tytułów, poczynając od „Trybuny Ludu” i „Żołnierza Wolności”, jednoznacznie wspierała politykę partii i rządu oraz potępiała tzw. stronę opozycyjno-związkową. Były wśród nich i takie tytuły, jak tygodnik „Rzeczywistość”, który zaspokajał „idealnie i całkowicie potrzeby odbiorców przekonanych o słuszności poglądów i działań grup dysponujących tym środkiem”³⁹.

Inną grupę stanowiły takie pisma, jak np. „Polityka” i „Gazeta Krakowska”, ale i PAX-owskie „Słowo Powszechne”, które „starły się — zachowując uniwersalność tematyczną — uzupełniać także, chociaż w niewielkim zakresie, luki informacyjne pozostałych mediów oficjalnych i drukować pewne materiały na temat przeciwników władzy oraz na tematy niekorzystne dla władzy”⁴⁰. W podobny sposób charakteryzowano zawartość „Tygodnika Powszechnego”, zauważając ponadto, że był „bezkrytyczny w stosunku do hierarchii kościelnej” i „sprzyjał przy tym poglądom przeciwników swoich przeciwników, czyli »Solidarności«”⁴¹. Przedmiot analizy stanowiła też zawartość audycji radiowych nadawanych w języku polskim z zagranicy. W tym przypadku zauważano dystansowanie się od własnych dysponentów oraz zdecydowane antyrządowe stanowisko. Cenzurowana prasa „Solidarności” gloryfikowała swych wydawców i — na ile to było możliwe — krytykowała oficjalne władze. Niecenzurowana prasa związkowa „była zupełnie nietolerancyjna, nie interesowała się poglądami innych grup, jak również wielkimi obszarami tematycznymi, jak np. polityką zagraniczną”⁴².

Warto też pamiętać, że między sierpniem a grudniem pojawiła się w Polsce propaganda uliczna z równą intensywnością prowadzona przez obie strony konfliktu. Nie przeprowadzono stosownych badań, dlatego też trudno określić, jakie przynosiła efekty, niemniej jednak była masowym zjawiskiem społecznym dowodzącym różnicowania się opinii publicznej. Amerykańskie i zachodnioeuropejskie sondaże socjologiczne wielokrotnie potwierdzały, że istotny wpływ na opinię publiczną ma komunikacja interpersonalna. Chociaż jej badanie zalicza się do kanonu medioznawstwa, w epoce PRL takich sondaży nie prowadzono. Dlatego też można się jedynie ograniczyć do stwierdzenia, że zapewne nie miały wpływ na ówczesną świadomość i postawy społeczne miały różnorodne manifestacje, wiece i zebrania oraz stanowisko tzw. liderów opinii.

Ostatnim elementem lasswellovskiego modelu analizy jest próba odpowiedzi na pytanie o skuteczność komunikowania masowego w latach 1980–1981. Częściowych

³⁹ *Raport o stanie komunikacji społecznej...*, s. 81.

⁴⁰ Tamże, s. 66.

⁴¹ Tamże, s. 67.

⁴² Tamże.

informacji na ten temat dostarczają raporty OBP RSW, z których wybrane elementy publikowano na łamach „Zeszytów Prasoznawczych”⁴³. Wynika z nich, że u schyłku lat 70. telewizja była w Polsce medium powszechnym, z którego korzystało ok. 98% społeczeństwa. W przypadku radia wskaźnik ten wynosił ponad 95%, a prasy codziennej blisko 84%. Choć korzystanie z oficjalnych mediów okazywało się zjawiskiem powszechnym, Polacy ufali im w niewielkim stopniu⁴⁴. Gdy badania przeprowadzono w 1981 r., wskaźnik korzystania z telewizji i radia nie uległ istotnym zmianom, gwałtownie zaś spadło zainteresowanie prasą codzienną i wynosiło jedynie 38%. Pytano też o nowe kategorie — polskie rozgłośnie nadające z zagranicy, z których korzystało 26% badanych, prasę i komunikaty „Solidarności” — 18% oraz druki bezdebitowe — 5%⁴⁵. Kluczowy dla obiegu informacji okazał się jednak nie zakres korzystania z danego medium, ale wskaźnik zaufania do niego. Biuletynom „Solidarności” ufało ponad 65% badanych, oficjalnej prasie codziennej 52%, polskim radiom nadającym z zagranicy ponad 42%, a Polskemu Radiu 33%. Szczególnie zaskakiwał wyjątkowo niski stopień zaufania do „Dziennika Telewizyjnego” wynoszący zaledwie 21% przy jednoczesnym wynoszącym blisko 30% całkowitym braku zaufania⁴⁶. Mieliśmy zatem do czynienia z sytuacją, w której oficjalne media były powszechnie dostępne i dlatego chętnie z nich korzystano, ale ufano im w niewielkim stopniu. Oceniając tę sytuację, Walery Pisarek eufemistycznie stwierdził, że

w badanym okresie występowała coraz wyraźniejsza dysproporcja między oficjalnym systemem komunikowania masowego a rzeczywistym (lub tylko pozornie rzeczywistym) układem zorganizowanych sił społecznych. Doraźnie wyrównywały ją — ze szkodą dla spokoju społecznego — wydawnictwa niezależne. Faktyczne jej rozładowanie mogła jednak przynieść tylko albo radykalna zmiana systemu komunikowania, albo zmiana sytuacji społeczno-politycznej⁴⁷.

Patrząc na opisywane zjawiska z dzisiejszej perspektywy, można stwierdzić, że budowany w Polsce przez 35 lat socjalistyczny system mediów okazał się dysfunkcjonalny. Oficjalne media, całkowicie podporządkowane jednemu dysponentowi politycznemu i kontrolowane przez cenzurę, choć powszechnie dostępne, okazały się niewiarygodne. Dlatego też sięgano po wszelkie alternatywne źródła informacji, przyjmując *a priori*, że są wiarygodne. Był to zatem okres nie tylko budowania w Polsce podstaw pluralizmu informacyjnego, ale też swoistego buntu medialnego.

⁴³ *Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1; W. Pisarek, *Raport o stanie komunikacji społecznej w Polsce. Sierpień 1980 — grudzień 1981*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1982, nr 3.

⁴⁴ Z. Bajka, *Działalność prasy w opinii społecznej*, Raporty OBP, Kraków 1977.

⁴⁵ Tenże, *Postawy wobec mediów — opinie o mediach*, Raporty OBP, Kraków 1981.

⁴⁶ *Raport o stanie komunikacji społecznej...*, s. 33.

⁴⁷ W. Pisarek, *Raport o stanie komunikacji społecznej...*, s. 27.

Bibliografia

Źródła

- Archiwum Akt Nowych, KC PZPR, *Program rozwoju prasy na lata 1972–1975*, 237/XIX/138.
- Błażyński Z., *Towarzysze zeznają. Z tajnych archiwów Komitetu Centralnego. Dekada Gierka 1970–1980 w tzw. Komisji Grabskiego*, Warszawa 1990.
- Protokoły porozumień Gdańsk, Szczecin, Jastrzębie. Statut NSZZ „Solidarność”*, Warszawa 1980.
- Protokół nr 38 z posiedzenia Biura Politycznego KC PZPR 17 października 1980 r.*, [w:] *Tajne dokumenty Biura Politycznego. PZPR a „Solidarność” 1980–1981*, w oprac. Z. Włodka, Londyn 1992.
- Rocznik Statystyczny GUS*, Warszawa 1995.
- Sprawozdanie z prac Komisji KC PZPR powołanej dla wyjaśnienia przyczyn i przebiegu konfliktów społecznych w dziejach Polski Ludowej*, „Nowe Drogi”, nr specjalny z 1983.
- Uchwała VI Zjazdu PZPR*, [w:] *VI Zjazd PZPR*, Warszawa 1972.
- Uchwała VII Zjazdu PZPR*, „Nowe Drogi” 1976, nr 1.
- Uchwała VIII Zjazdu PZPR*, „Nowe Drogi” 1980, nr 3.
- W sprawie doboru, kształcenia, doskonalenia i dokształcania kadr dziennikarskich w Polsce*, [w:] *O wyższą efektywność pracy ideowo-wychowawczej*. Uchwały i materiały Biura Politycznego i Sekretariatu KC, Warszawa 1977.

Opracowania

- Bajka z. *Postawy wobec mediów — opinie o mediach*, Raporty OBP, Kraków 1981.
- Bajka Z., *Działalność prasy w opinii społecznej*, Raporty OBP, Kraków 1977.
- Brodzki S., Surdykowski J., *Stan komunikacji społecznej w Polsce u progu lat osiemdziesiątych*, „Prasa Polska” 1981, nr 6.
- Ciećwierz M., *Polityka prasowa 1944–1948*, Warszawa 1989.
- Czasopisma społeczno-kulturalne w okresie PRL*, pod red. U. Jakubowskiej, Warszawa 2011.
- Drygalski J., Kwaśniewski J., *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa 1992.
- Dziki S., *Uwarunkowania instytucjonalno-organizacyjne [funkcjonowania prasy]*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1991, nr 1–2.
- Encyklopedia wiedzy o prasie*, pod red. J. Maślanki, Wrocław 1976.
- Friszke A., *Tygodnik „Solidarność” 1981*, [w:] *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007.
- Gąszczołowski A., *Po XIII Plenum KC PZPR. Obowiązek i szansa*, „Nowe Drogi” 1984, nr 1.
- Goban-Klas T., *Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych. Zmiany organizacyjne*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1.
- Goban-Klas T., *Niepokorna orkiestra medialna. Dyrygenci i wykonawcy polityki informacyjnej w Polsce po 1944 roku*, Warszawa 2004.
- Grygo E., *Z problematyki kierowania prasą PZPR w latach 1948–1959*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1984, nr 1.

- Grzybowski L., Wiśniewski W., *KSS „KOR” i KPN — rzecznicy kontrrewolucji*, Warszawa 1982.
- Habielski R., *Polityczna historia mediów w Polsce w XX wieku*, Warszawa 2009.
- Jakubowski J., *Struktura i zadania komórki organizacyjnej KC PZPR zajmującej się prasą (1949–1972)*, [w:] *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa PRL*, t. XII, Warszawa 1987.
- Komunikowanie masowe w Polsce. Próba bilansu lat siedemdziesiątych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1981, nr 1.
- Kossecki J., *Geografia opozycji politycznej w Polsce w latach 1976–1981*, Warszawa 1983.
- Kozieł A., *Studium o polityce prasowej PZPR w latach 1948–1957*, Warszawa 1991.
- Lubiński J., *Najważniejsze zasady i cele polityki PZPR w dziedzinie komunikowania w latach 1948–1971*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1991, nr 2.
- Mielczarek T., *Konstruowanie polskiego paradygmatu badań prasoznawczych (1954–1969)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2021, nr 1, s. 113–128.
- Mielczarek T., *Uwarunkowania prawne funkcjonowania cenzury w PRL*, „Rocznik Prasoznawczy” 2010, nr 4, s. 29–49.
- Pisarek W., *Raport o stanie komunikacji społecznej w Polsce. Sierpień 1980 — grudzień 1981*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1982, nr 3.
- Pokorna-Ignatowicz K., *Robotnicza Spółdzielnia Wydawnicza „Prasa – Książka – Ruch” w polskim systemie medialnym*, Kraków 2016.
- Rakowski M.F., *Czas nadziei i rozczarowań*, Warszawa 1985.
- Rakowski M.F., *Rzeczpospolita na progu lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1981.
- Raport o stanie komunikacji społecznej w Polsce. Sierpień 1980 — 13 grudnia 1981*, pod red. W. Pisarka, Kraków 2007.
- Władysław W., *Na czołowie. Prasa w październiku 1956 r.*, Warszawa – Łódź 1989.
- Wojśław J., *Polityka informacyjna PZPR w obliczu strajków sierpniowych 1980 roku*, [w:] *Media a Polacy Polskie media wobec ważnych wydarzeń politycznych i problemów społecznych*, red. K. Pokorna-Ignatowicz i in., Kraków 2012.
- Wojśław J., *RSW „Prasa – Książka – Ruch” narzędziem polityki informacyjnej kierownictwa PZPR w latach 1980–1981*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2015, z. 4.
- Wojśław J., *Stefan Olszowski głównym nadzorcą partyjnej propagandy w latach 1980–1982*, [w:] *Spoleczne i historyczne konteksty funkcjonowania mediów*, pod red. M. Kaczmarczyka i in., Sosnowiec 2015.
- Wojtasik L., *Elementy socjotechnik „Solidarności”*, Warszawa 1982.